

ВИРОБНИЧА І СПОЖИВЧА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ КРАЇН: СУТНІСТЬ, ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ

Олег Швиданенко,
д.е.н., професор
кафедри
міжнародної
економіки
ДВНЗ «Київський
національний
економічний
університет імені
Вадима Гетьмана»

ТЕОРІЯ

Постановка проблеми. З-поміж проблем, безпосередньо пов'язаних з розвитком світового господарства у ХХІ, винятково важлива роль належить глобальним структурним перетворенням у міжнародних економічних відносинах, які проявляються у всіх сферах суспільного життя.

В даному контексті визначальною проблемою ефективного розвитку світового господарства є об'єктивна необхідність розроблення цілісної, теоретично та методологічно обґрунтованої системи формування глобальної конкурентоспроможності національних економік.

Дана наукова проблематика одержала широке звучання тільки в останні два десятиріччя. Але навіть із збільшенням кількості досліджень, присвячених даному феномену, антиномічні судження щодо його сутності, формування та розвитку є актуальними, а цілісна теорія глобальної конкуренції та адекватної їй теорії конкурентоспроможності національних економік перебуває у процесі створення.

Це зумовлює необхідність критичного осмислення доробку наукового співтовариства щодо обґрунтування детермінант і факторів конкурентоспроможного розвитку країн світу та практичного досвіду визначення конкурентоспроможності для верифікації та подальшого виокремлення стрижневих показників з метою розробки відповідної сучасної концепції її оцінювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні теоретичні основи виміру та забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів світової економіки одержали свій розвиток у дослідженнях багатьох видатних науковців,

таких як С.Брю, З.Бжезинського, Дж.Кейнса, К.Макконнела, І.Кірцнера, Дж. Мілля, П.Хайне, К.Векселя, Ф.Хайека, І.Валлерстайна, Е. Азроянца, А.Вебера, Ю.Шишкова, Г.Азоева, М.Гельвановського, Р.Фатхутдінова та інших.

Відповідно особливе місце зайняли теоретичні дослідження факторів забезпечення конкурентоспроможності та їх оцінювання в роботах таких західних вчених як Крістіан Кетелс, Пітер Кругман, Джеффри Саксон, Брайан Сноудон, Джордж Стоунхаус, Фрідріх фон Хайек, Клаус Шваб, Йозеф Шумпетер. Зокрема необхідно відзначити наукові здобутки Майкла Портера та Ксав'є Салаї-Мартіна, які були критично розглянуті і суттєво доповнені у наукових працях багатьох сучасних вчених: Л.Антонюк, О.Білоруса, М.Гельвановського, Б.Губського, Е.Кочетова, Д.Лук'яненка, Ю.Пахомова, А.Поручника, А.Юданова та інших.

Невирішені частини проблеми. Разом з тим, і на сьогодні більшість вітчизняних і зарубіжних науковців наголошують на недостатньому рівні досліджень глобальної конкурентоспроможності національних економік, на однаїтті підходів до їх оцінювання. Мова йде в першу чергу про сучасні особливості, внутрішні суперечності, потенціал забезпечення та оцінювання конкурентоспроможності національних економік в умовах глобалізації світового господарства.

Отже, методологія оцінювання конкурентоспроможності потребує глибокого доопрацювання з метою висвітлення аспекту функціонування економіки на глобальному рівні, не прив'язуючись лише до апріорного нормативного па-

терну обмеженого кола обраних країн. До того ж, значення індикаторів повинні відображати наявні результати економічних процесів, а не зміст процесів, які й забезпечують конкурентоспроможність.

Метою дослідження є діагностування переваг і недоліків діючих систем рейтингування країн та спроба обґрунтування нових методологічних засад оцінювання глобальної конкурентоспроможності національних економік.

Основні результати дослідження. На сучасному етапі світова економіка досягла високого рівня інтеграції, що зумовило створення єдиного макроінтегрованого простору, якому притаманне динамічне нарощення та загострення глобальної конкуренції між країнами і глибше розшарування їх за рівнем розвитку.

Можна стверджувати, що релевантні ознаки, рушійні сили та особливості розвитку глобальної конкуренції в інтегрованому макросередовищі зумовлюють ряд трансформацій: по-перше, зміну тенденцій у забезпеченні конкурентоспроможності країни з внутрішніх можливостей до жорстких імперативів розвитку зовнішнього характеру, незалежних від економічного стану країни; по-друге, зростання інтенсивності і динаміки змін, умінь, науково-технічної активності, глобального попиту і варіантів його задоволення, генерування нових пропозицій, продукування нових знань, формування стійких конкурентних переваг за рахунок залучення ресурсів різних країн у відтворювальні цикли; по-третє, загострення боротьби за управління ресурсами та відтворювальними циклами; по-четверте, визнання інтеграції інструментом глобальної конкуренції, вищою формою експансії через розширення світового простору для конкуренції; по-п'яте, існування прямо пропорційної залежності між розвитком глобальної конкуренції та розширенням економічної інтеграції ринків продукції, технологій, інновацій, інформації, капіталу та ресурсів.

Дані трансформаційні процеси дають підстави констатувати формування глобального ринку як сфери стійких товарно-грошових відносин на основі міжнародного поділу праці. Глобалізація ринку як явище, зумовлює нову

конфігурацію його елементів і сфер їх функціонування [1,2,3]. Характерні тенденції глобального ринку, а саме: динамічне зростання місткості ринку, ускладнення його структури, збільшення кількості учасників і посилення вимог до їх конкурентоспроможності; залучення господарюючих суб'єктів до формування глобального попиту та глобальної конкуренції; зростання чутливості національних економік до змін глобального середовища; проектування, розширення масштабів виробництва глобальних продуктів і послуг, - безпосередньо впливають на забезпечення міжнародної конкурентоспроможності його суб'єктів.

За твердженням провідних вітчизняних економістів-міжнародників Д.Лук'яненка, А.Поручника, Т.Циганкової, процес глобалізації ринку характеризується розвитком двох пов'язаних тенденцій [1,2]. Це злиття регіональних ринків у загальносвітовий, передусім, йдеться про фінансову та інформаційну сфери, друга тенденція – інтеграція глобальних ринків, фінансових інструментів в єдиний світовий ринок з виникненням глобальних монополій, які «розмивають» конкуренцію.

В даному контексті функціонування глобального ринку, на нашу думку, визначають не просто попит і сукупна пропозиція, а саме глобальний попит і глобальна пропозиція, взаємодія яких відбувається з урахуванням суттєвих відмінностей і змін між короткостроковими і довгостроковими періодами під впливом коливання валютних курсів, інфляції, темпів зростання обсягу грошей.

Формування глобального ринку із відповідним співвідношенням попиту і пропозиції, розвиток глобальної конкуренції зумовила необхідність пересмислення та доповнення окремих методологічних підходів до міжкраїнного аналізу з метою позиціонування суб'єктів господарювання у глобальному просторі за критерієм рівня їх конкурентоспроможності на основі виділення об'єктивних і найвагоміших індикаторів інтегрованих індексів. Основною перевагою використання таких інтегрованих індексів, вважають російські науковці Р.Фатхутдінов, А.Юданов, Г.Азоев, є врахування не тільки технічних, а й інших – соціаль-

них, культурних, екологічних показників [2,4,5,6].

Разом з тим, провідні вітчизняні та зарубіжні науковці такі як М.Портер, К.Сала-і-Мартін, Б.Сноудон, Л.Антонюк, Д.Лук'яненко, А.Поручник відзначають, що проблеми оцінювання конкурентоспроможності на макrorівні зумовлені відмінністю країн за унікальністю своїх національних особливостей, темпами та характером розвитку, географічними, демографічними, культурними та іншими характеристиками з урахуванням динамічності та непередбачуваності зовнішнього середовища.

Основна проблема існуючих підходів до оцінювання конкурентоспроможності національних економік полягає в тому що індекси, які застосовуються в сучасних методиках не відображають повною мірою участь країни в глобальному попиті і пропозиції, що є атрибутом глобалізованої економіки. Тому визначення рівня глобальної конкурентоспроможності країни як суб'єкта міжнародного ринку доцільно розділяти на основі оцінювання виробничої і споживчої конкурентоспроможності.

Це розділення передбачає можливість оцінити:

а) спрямованість орієнтації розвитку національних економік щодо світових трендів;

б) ефективність мобілізації і використання підприємницького капіталу в контексті процесу виробництва і міри привабливості середовища;

в) особливості виробничого середовища з погляду співвідношення національного і наднаціонального рівнів (їх консолідованості);

г) кількісне визначення функціональної ролі національної економіки в світовій;

д) привабливість територій країн для населення з погляду задоволення його потреб у товарах і благах;

е) привабливість територій країн для суб'єктів господарювання в забезпеченні умов для здійснення економічної діяльності;

ж) якість споживання продуктів і благ на території у співвідношенні до глобальних трендів світової економіки;

з) потенціал національної економіки в аспекті можливостей її участі, як у розвитку так і в збалансованості глобального попиту і пропозиції.

Очевидною є значна складність рішення цих проблем, але окремі аспекти, можна освітити і реалізувати при розрахунках рівня конкурентоспроможності окремих країн. Урахування результатів проведеного аналізу та евристичного потенціалу розвитку світової економіки надає можливість визначити окремі групи показників, які можуть відобразити, на наш погляд, участь країни в задоволенні глобального попиту і пропозиції в умовах глобальної конкуренції, що саме і характеризує її глобальну конкурентоспроможність.

Тобто наша головна теза полягає у тому, що: конкурентоспроможність як єдиний гомогенний термін не існує, проте має місце система двох пов'язаних, але самостійних видів конкурентоспроможності – споживчої та виробничої, які у своєму поєднанні (але системному, а не механічному) формують поняття. Даної думки дотримуються низка науковців, які вважають, що попит є однією з основних детермінант, що беруться до уваги в моделях конкурентоспроможності (Т. Алтенбург, В. Хілебрант та інші). Спроба ігнорування її складових веде до некоректних узагальнень, які знаходять вираз у спробах створення інтегрального або вибору стрижневого показника, де один із аспектів глобальної конкурентоспроможності зводиться до іншого, найчастіше споживча конкурентоспроможність – до виробничої. Наприклад, у відомому Індексі людського розвитку два складові показники (тривалість життя та кількість років навчання) не є економічними за своєю природою, і їх поєднання із суто економічним показником – питомим ВВП є сумнівним.

Разом з тим, людська потреба є першою об'єктивною передумовою, що визначає процес подальшого виробництва матеріальних і духовних благ (назвемо їх споживчими). Тому введення поняття «споживча конкурентоспроможність», а також нерозривно пов'язаної з нею категорії «виробнича конкурентоспроможність» є нагальним в економічній теорії.

Самодостатність цих двох концепцій/понять та їх параметрів повинна гарантувати необхідні умови для формування конкурентоспроможності на глобальному рівні (макрорівні). Самі

по собі, параметри можуть розглядатися як вимірники конкурентоспроможності. Але як наведено вище, концепції доповнюють одна одну, та вичерпне визначення конкурентоспроможності повинно бути більш практичним. Також слід відмітити, що концепції виробничої та споживчої конкурентоспроможності враховують та відображають суперечливість традиційної теорії порівняльних переваг та сучасної теорії конкурентної переваги¹.

Таке визначення конкурентоспроможності, що базується на виробничому та споживчому аспекті, на нашу думку, є більш змістовним, оскільки, по-перше, не передбачає посилення на себе, по-друге, повноцінно відображає економічний процес як поєднання виробництва та споживання благ, по-третє, визначає якість середовища та економічних суб'єктів з точки зору чітких критеріїв зовнішніх вимог.

Саме таке системне бачення комплексної природи конкурентоспроможності в змозі пояснити цілу низку феноменів економічного життя та створити належний евристичний потенціал для його подальшого теоретичного опрацювання та вдосконалення. Нове розуміння конкурентоспроможності дає можливість пояснення економічних процесів на сучасному етапі розвитку світового господарства.

Передумовою для прискореного розвитку є перевищення потенціалу виробничої конкурентоспроможності над споживчою, хоча стійке економічне зростання забезпечує саме їх баланс.

В ході розкриття понять про види конкурентоспроможності відбувається еволюція уявлень про них у проекції на рівні економічної ефективності, а саме:

- споживча конкурентоспроможність еволюціонує від макrorівня у напрямі до мікрорівня від забезпечення в соціально-економічному середовищі низки базових потреб, що притаманні загальнолюдській практиці, до потреб особистої самореалізації конкретного індивідуума на мікрорівні (тобто обернена піраміда А.Маслоу);

- виробнича конкурентоспроможність, навпаки, еволюціонує від мікрорівня до макrorівня (від виникнення конкурентоспроможних виробництв окремих товарів до створення могутніх вітчизняних ТНК).

Слід зазначити, якщо темпи розширення міжнародної пропозиції товарного виробництва співпадають із зростанням темпів національного доходу та розширенням задіяних національних ринків, тоді система діє і вкладений іноземний капітал виправдовує себе. У цьому випадку двома новими силами, що формують систему, є транснаціональні підприємства і міжнародні ринки капіталу. Тому може виникнути конфлікт між потребами, які регулюються з середини - споживчим попитом, і потребами в ресурсах систем, які сформовані зовнішніми умовами, що диктуються транснаціональними підприємствами.

Обставини функціонування глобальної економіки викликають до життя вимогу одночасного регулювання національної виробничої та споживчої конкурентоспроможності. Саме забезпечення поступального та збалансованого розвитку обох видів конкурентоспроможності створює можливість для сумісного інтегрованого розвитку, який відповідатиме викликам сучасності. При цьому первинним завданням для реалізації повноцінного управлінського підходу в умовах глобалізації має стати забезпечення можливості зіставлення обох видів конкурентоспроможності на різних рівнях. Тобто, з одного боку глобалізація конкуренції у сфері пропозиції виражається в інтеграції планування та співробітництва підприємств на світовому ринку, з метою протистояння іншим конкурентам. З іншого боку, глобалізація конкуренції в сфері попиту відбувається в напрямку гомогенізації попиту. Стрімкими темпами зростає кількість глобально діючих споживачів і збутових посередників.

Виробнича конкурентоспроможність, на наш погляд, з певною мірою узагальнення, може бути визначена трьома групами показників, в ос-

¹ основним позитивним моментом теорії порівняльної переваги є те, що вона може бути оцінена за допомогою критерію внутрішньої вартості ресурсів. Однак, це є тільки одним із змінних, що береться до уваги в процесі аналізу динамічних параметрів розвитку економічної системи. Концепція конкурентної переваги може бути корисною не тільки для обґрунтування формування доданої вартості та економік, заснованих на знаннях, Але й для економіки, заснованої на факторах виробництва

нові вибору яких лежить наступна систематика, а саме:

1). цільова орієнтація економіки («хто виробляє?»): профіль території в аспекті технологічного розвитку, вазі різних технологічних укладів, гео-економічна стратегія регіонів, роль території в міжнародному розподілі праці²;

2). рівень підприємництва («як виробляється?»): використовувані технології забезпечення бізнес-рішень або культура підприємництва, форми мобілізації і застосування капіталу, способи взаємодії бізнес-сектору і держави³;

3). економічна консолідація середовища («де виробляється?»): ступінь розвитку внутрішнього ринку порівняно з світовим, ступінь розвитку економічної зв'язків між регіонами певної території, ступінь закінченості технологічних ланцюгів⁴.

До групи показників цільової орієнтації економіки можна віднести частку високотехнологічного експорту в сукупному експорті країни⁵.

Важливо приймати до уваги, на нашу думку, «розмірність» країни, бо невелика за своєю площею та чисельністю населення країна з одним високотехнологічним виробництвом, створеним ТНК, спочатку опиняється у виграшному положенні. У великих (за масштабами та потенціалом) країнах - можна виділити особливо розвинені регіони (наприклад, Каліфорнію) і надалі успішно їх позиціонувати. Тому як критерії для введення зменшувального коефіцієнта передбачається використовувати середній розмір східноєвропейської країни (10 +/- 0,5 млн. осіб), що відповідає регіону крупніших країн. Якщо країна за чисельністю громадян - менше, то значення її показника - частки високотехнологічного експорту в загальному експорті країни за всіма товарними групами (чи в світовому експорті за відповідними гру-

пами товарів) корегується у бік зменшення шляхом множення на певний коефіцієнт, наприклад, на 0,5.

Пов'язаним за змістом, з орієнтацію на забезпечення високотехнологічного експорту, є такий показник, як частка кількості заявок на одержання патентів, що подані до Всесвітньої організації інтелектуальної власності (шт. на млн. населення). Статистика цієї організації є найбільш збалансованою з точки зору визначення ринку, на якому відбуватиметься захист інтелектуальної власності. На думку М.Портера, саме умови наднаціональної патентної структури позитивно впливають на об'єктивність відстеження внеску національних заявників [8, 9].

Додатковими індикаторами цільової орієнтації економіки можна обрати додану вартість та обсяг торговельного обороту (в співвідношенні до ВВП). Вони характеризують порівняну розвиненість промислового виробництва (що також є непрямим результатом глобалізаційного поділу праці) та потенційні масштаби участі країни в світовому господарстві (говорити про ефективність такої участі не зовсім коректно, але можна відмітити, при високому значенні показника, ознаки інтенсивності міжкраїнної взаємодії).

Рівень підприємництва можливо оцінювати на основі показників частки витрат на дослідження і розробки з боку національних (тобто не іноземних) недержавних замовників по відношенню до ВВП (%) та ефективності використання ресурсів, (енергомісткість промислового виробництва країни, тобто відношення споживаної енергії до обсягу ВВП)⁶.

Так, наприклад, нафтовіддачу можна трактувати як окремий випадок загальної енерговіддачі. Однак, на наш погляд, її відокремлення має свій сенс: розвиток людства супроводжується збільшенням споживання енергії, од-

² цільова орієнтація економіки відображає спеціалізацію країни в глобальному розподілі праці, а також аспект гео-економічної стратегії території в умовах глобалізації

³ рівень підприємництва відображає потенціал саморозвитку продуктивних сил суспільства, взаємозв'язок підприємця, підприємництва і середовища його діяльності

⁴ консолідованість економічного середовища відображає міру взаємозв'язку інтересів внутрішньонаціонального виробника і споживача, а також міру орієнтації національного капіталу на внутрішньотериторіальне інвестування

⁵ саме акцентування на створенні та виробництві високотехнологічної продукції відображає орієнтацію країни на довгострокову стратегічну перспективу

⁶ можна використати й індикатор обсягу промислового виробництва, але енергія витрачається і поза межами промисловості

нак джерела енергії, що використовуються, слід поділяти на відтворювальні та не відтворювальні. Нафта відноситься до останнього типу, але, незважаючи на підвищення якості її переробки, залишається шкідливим для природи джерелом енергії. Тому зростання енергозброєності людини має супроводжуватися зниженням частки нафти та нафтопродуктів як джерела енергії.

Для оцінювання негативних аспектів процесу використання енергії запропоновано показник - відношення викидів CO₂ до обсягу ВВП. Звичайно, ряд шкідливих речовин можна поповнити, але принцип означено: ВВП має створюватись згідно до вимог забезпечення стійкого розвитку, тобто балансу суспільства, економіки та навколишнього середовища.

Індикаторами, що відбивають внесок науково-технічної діяльності в створення передумов для інноваційного розвитку економіки, є чисельність дослідників на 1 млн. населення та частка витрат на дослідження і розробки у ВВП (%) відповідно кадрова (інтелектуальна) та фінансова наукомісткість ВВП. Вони є популярними в дослідженнях науково-технічної політики різних країн, але в традиційному економічному аналізі зустрічаються рідко. Принциповим удосконаленням фінансової частини є використання уточненого показника частки національного підприємницького сектору в сукупних витратах на дослідження і розробки в ВВП (%). У цьому випадку буде враховано науково-технічні витрати саме вітчизняних бізнес-кіл при елімінаванні факторів іноземного інвестування [5].

Економічна консолідація середовища може відобразитися індикатором, зворотним до широко використовуваного в статистиці показника - частки зовнішньоторговельних операцій у ВВП та показником співвідношення частки країни в обсягах виробництва, експорту та імпорту продукції певного виду⁷. Цим ми відобразимо вагу внутрішнього ринку як провідного інструменту

економічної консолідації в сукупності економічних зв'язків господарюючих суб'єктів. За думкою професора (Гарвардської Бізнес Школи)⁸, К.Кетелса та професора Ксав'є Сала-і-Мартін (Колумбійського університету)⁹, значення цього показника може виступити корегуючим коефіцієнтом для оцінювання високотехнологічного експорту [8,9,11].

Для оцінювання споживчої конкурентоспроможності, вважаємо за необхідне застосовувати показник рівня ВВП на душу населення і за ПКС¹⁰, коефіцієнт Джині та інші. Застосування показника рівня ВВП на душу населення і за ПКС зумовлено тим, що ВВП - це «продукт», спожитий в територіальних межах країни, тобто пов'язаний з її здатністю задовольняти попит населення на товари і блага.

Використання коефіцієнта Джині концептуально складне: з одного боку, незначне розшарування за рівнем доходів є стратегічно перспективним для суспільства в цілому, але з іншого - такі країни не є достатньо привабливими для споживачів - час від часу змінюючих місце проживання і громадянство та орієнтованих на максимізацію індивідуального споживання. Формально, країни Скандинавії, при використанні коефіцієнту Джині повинні опинитися в незбалансованому положенні, коли споживча конкурентоспроможність помітно перевищить виробничу. Економічно високі значення Джині свідчать про джерела внутрішнього накопичення, що зберігаються (село-місто, місто-столиця, столиці - світові міста за А.Тойнбі) [3]. Проте такий підхід підміняє розвиток суспільства еконо-мікоцентризмом з акцентом на потенціал мобілізації. Можливо, варто ввести рівневий поріг питомого ВВП, після якого зменшення Джині вважатиметься важливішим, ніж приріст ВВП, що можливо відобразити відповідним коефіцієнтом.

⁷ слід розглядати два доповнюючих один одного показника: частка країни у співвідношенні експорту і виробництва, а також частка країни у співвідношенні імпорту і виробництва

⁸ керівник дослідницької програми Інституту з питань стратегії і конкурентоспроможності Harvard Business School

⁹ співредактор Звіту про глобальну конкурентоспроможність ВЕФ

¹⁰ показник ПКС (паритет купівельної спроможності) в абсолютних значеннях, наприклад, тис. дол. на особу

Також для оцінювання споживчої конкурентоспроможності можливе застосування наступних показників: споживання енергії на душу населення, тон умовного палива 7 слід розглядати два доповнюючих один одного показника: частка країни у співвідношенні експорту і виробництва, а також частка країни у співвідношенні імпорту і виробництва.

ВИСНОВКИ

Конкурентоспроможність будь-яких інтегрованих структур є суперпозицією конкурентоспроможності всіх її складових. Тому оцінювання глобальної конкурентоспроможності країни повинно базуватися на врахуванні системної взаємодії факторів її забезпечення, в рамках комплексної моделі конкурентоспроможності.

Незважаючи на наукову вагомість систем рейтингування та їх позитивне значення, їм властиві певні недоліки: суб'єктивізм в оцінках експертів, відсутність системного характеру та зіставлення функціонування економік різних країн з однією моделлю тощо. Визначено, що основна проблема сучасних методик, полягає в тому, що вживані індекси не відображають повною мірою участь країни в глобальному попиті та пропозиції, що є атрибутом глобалізованої економіки.

Це зумовлює необхідність розгляду та оцінювання конкурентоспроможності в контексті функціонування глобалізованого ринку і передбачає оперування новими поняттями споживчої та виробничої конкурентоспроможності. Діалектичне поєднання споживчої та виробничої конкурентоспроможності дає можливість новітнього трактування поняття «глобальна конкурентоспроможність» та обґрунтування нових методичних підходів до його оцінювання.

Разом з тим, становлення взаємопов'язаного і взаємозалежного - глобального світу - роблять надзвичайно актуальним і необхідним подальше глибоке і усестороннє осмислення феномену глобальної конкурентоспроможності та пошуку шляхів його визначення та оцінювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Антонюк Л.Л.* Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації. – К.: КНЕУ, 2004. – 275 с.
2. *Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: Монографія: У 2 т. – Д.Г.Лук'яненко, А.М.Поручник, Л.Л.Антонюк та ін.; За заг. ред. Д.Г.Лук'яненка, А.М.Поручника. – К.: КНЕУ, 2006. – 816с.*
3. *Тойнби А.Д.* Цивілізація перед судом історії: Сб. – М.: Издат. група «Прогресс» – «Культура»: СПб.: Ювента, 1996. – 477 с.
4. *Фатхутдинов Р.А.* Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление / Р.А. Фатхутдинов. – М.: Инфра-М. – 2000. – 387 с.
5. *Швиданенко О.А.* Глобальна конкурентоспроможність: теоретичні та прикладні аспекти/ Індивідуальна монографія. – К.: КНЕУ, 2007 – 312с.
6. *Швиданенко О.А.* Новітня парадигма глобалізації: світоцілісність чи альтернативи розвитку?//Міжнародна економічна політика.- Вип. 3 (Том 3). – К.: КНЕУ. – 2005. – с. 5-29.
7. http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf
8. *Porter, M.E., X. Salai-i-Martin, and K. Schwab.* (2007). The Global Competitiveness Report 2007–2008. World Economic Forum. New York: Palgrave MacMillan, pp: 43–77.
9. *Porter, M.E., Stern, S. and Furman, J.L.* (2002) «The determinants of national innovative capacity», Research Policy 31(6): pp. 899–933.
10. *Brian Snowdon, George Stonehouse.* (2006) Competitiveness in a globalised world: Michael Porter on the microeconomic foundations of the competitiveness of nations, regions, and firms. Journal of International Business Studies 37:2, pp. 163-175
11. *Snowdon, B.* (2006) «The enduring elixir of economic growth: Xavier Salai-i-Martin on the wealth and poverty of nations», World Economics 7 (1). – 130p.
12. *Stonehouse, G. and Snowdon, B.* (2006) «Competitive Advantage Revisited: Michael Porter on Strategy and Competitiveness, Working paper, Newcastle Business School, January.- 175p.